

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.25>**О. В. Яреценко**аспірант кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ВИМОГИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИДАТНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Автором розглянуті вимоги до психологічної придатності співробітників Національної поліції України. Визначено, що психологічна придатність до діяльності в екстремальних ситуаціях співробітника поліції має такі елементи: наявність спеціальних здібностей, інтересу до екстремальної діяльності; уміння ухвалювати ризиковані рішення, активно діяти в екстремальних ситуаціях; готовність до збільшення стресових навантажень; готовність до зміни умов праці й особистого життя. Автор вказує на те, що виконання співробітником поліції функціональних обов'язків передбачає наявність розвинутих когнітивних і комунікаційних навичок. Зазначається, що негативний вплив фізичної втоми проявляється ще й у тому, що психофізіологічні механізми основних видів втоми (розумової, емоційної, сенсорної та фізичної) єдині та полягають у порушенні нормальної взаємодії процесів порушення й гальмування в корі великих півкуль, тобто настання одного виду втоми провокує настання інших і знижує ефективність перебігу нервово-психічних процесів. У свою чергу, ефективність перебігу психічних процесів мислення й уваги під час рішення службово-бойового завдання багато в чому буде визначатися здатністю співробітника поліції до подолання втоми. Вказується на те, що виконання співробітником поліції функціональних обов'язків потребує відповідності таким вимогам до його психологічної придатності: здатність вирішувати професійні завдання в екстремальних ситуаціях; готовність до ситуації збройного протистояння зі злочинцями; здатність до інтенсивної міжособистісної комунікації з потерпілими та кримінальними елементами; висока психофізіологічна витривалість, пов'язана з відсутністю фіксованого робочого часу; здатність витримувати тривалу емоційну напругу, почуття страху, невизначеності, непевності, неможливості поділитися своїми сумнівами із близькими; здатність до тривалої напруги сенсорних систем в умовах монотонії; необхідність постійної інтенсивної інтелектуальної активності; здатність до рольового перевтілення, уміння видавати себе за інших людей, безпомилково грати ролі різних соціальних і професійних типів; мовна спритність, уміння швидко та чітко пояснити критичну ситуацію іншому.

Ключові слова: психологічна придатність, екстремальні ситуації, когнітивні процеси, міжособистісна комунікація, стрес, втома.

Постановка проблеми. Діяльність співробітників Національної поліції України з попередження та припинення правопорушень, відновлення порушеного громадського порядку протікає у складній, швидко мінливій обстановці, що характеризується дією цілої низки екстремальних зовнішніх та внутрішніх психологічних чинників, і потребує від співробітників поліції високого професіоналізму, витримки, самовладання, рішучості та мужності. Через означені об'єктивні та суб'єктивні чинники здійснення професійної діяльності в лавах Національної поліції України має передбачати низку вимог до психологічної придатності. Варто зазначити, що під час проведення конкурсу на службу в поліції конкурсанти проходять рекомендаційне тестування особистісних характеристик. Це психологічне тестування згідно з положеннями Типового порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25 грудня 2015 р. № 1631, здійснюється з метою виявлення рис, типів характеру, стилю поведінки кандидата, визначення

його емоційного стану, придатності кандидата до служби в умовах підвищеного психологічного навантаження [1]. Дослідження ключових вимог до психологічної придатності співробітників поліції актуальне як у сенсі розуміння сутнісної специфіки цієї професійної діяльності, так і з огляду на вдосконалення законодавчих механізмів відбору найбільш спроможних кандидатів на службу до Національної поліції України за результатами психологічного тестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику вимоги до психологічної придатності співробітників Національної поліції України досліджували такі вчені, як: В.Л. Васильєв, Л.А. Воробйова, В.Є. Гурський, В.О. Лефтеров, М.Г. Логачов, А.І. Орлов, А.Е. Томилова, Д.В. Швець, В.М. Шевченко. Водночас недослідженим залишилося питання вимог до психологічної придатності співробітників правоохоронних органів в екстремальних ситуаціях.

Мета статті – вивчити вимоги до психологічної придатності співробітників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Істотною особливістю діяльності співробітника поліції є конфліктний характер тих ситуацій, на тлі яких розгортається та протікає служба поліцейського. Конфліктність діяльності проявляється в різних формах: вступаючи у взаємодію зі злочинцем, співробітник відчуває активний опір із його боку, він повинен переборювати спроби порушника замаскувати свої дії, увести в оману й навіть спровокувати співробітника на неправильні, протиправні дії. У цих критичних ситуаціях спілкування співробітник зобов'язаний зберігати самоконтроль, щоби не піддатися на провокації та протистояти злочинцеві.

Крім того, особливістю діяльності співробітників поліції можна вважати всю ту специфіку, що пов'язана із чинником небезпеки й ризику. Працівник поліції протягом усього часу, а не тільки службового, перебуває у стані стресу. Він зважає на цілком реальну можливість зазнати травми після закінчення службового часу. Віктимна схильність діяльності співробітників поліції означає підвищену ймовірність агресивного нападу порушників громадського порядку на працівника поліції, підвищену ймовірність стати жертвою злочинних зазіхань. Ймовірність агресивного нападу на співробітників поліції зворотно пропорційна рівню їхньої професійної підготовленості та багато в чому залежить від правильної організації служби, урахування індивідуальних і психологічних особливостей працівників під час підбору особового складу на посади, підвищено вразливі щодо віктимності. Усвідомлення співробітником поліції підвищеної віктимності своєї праці також може відігравати роль психотравмуючого чинника, що призводить до надзвичайно емоційної напруженості служби.

М.Г. Логачов вважає, що негативний вплив частих стресів акумулюється в організмі і призводить до різноманітних фізіологічних і соматичних порушень, які сприяють розвитку парапрофесійної патології і зростанню загальної захворюваності [2, с. 7]. В.О. Лефтеров емпірично довів, що проблеми загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ під час професійної діяльності мають психологічну детермінованість [3, с. 11].

Тому важлива вимога до осіб, які проходять службу в поліції, – психологічна стійкість в екстремальних ситуаціях. Екстремальними називають ситуації, які викликають у людини великі труднощі, потребують граничного напруження сил і можливостей, щоби упоратися з ними і вирішити службові завдання. У свою чергу, під психічною стійкістю розуміють цілісну характеристику особистості, що забезпечує її стійкість до фруструючих і стресогених впливів важких ситуацій. Працівник поліції частіше за інших потрапляє у складні та часом небезпечні психологічні ситуації в повсякден-

ній службовій діяльності, які мають стресогенний вплив на психіку.

Як зазначає А.Є. Томілова, усі форми психічних реакцій під впливом напруженої ситуації показують, що: 1) найбільш сильний дезорганізуючий вплив екстремальної ситуації має своєю причиною невизначеність і дефіцит часу, а також раптовість; 2) під впливом екстремальної ситуації порушуються не тільки психічні функції, а весь комплексний психічний процес оцінки обстановки й ухвалення рішень; 3) вирішальна умова збереження стійкості й ефективності діяльності в екстремальній ситуації – знання, навички, уміння, вольові й інші якості [4, с. 55].

Д.В. Швець пише, що психологічна підготовка працівників поліції повинна бути спрямована на формування стійкості до: 1) негативних чинників службової діяльності (напруженість, відповідальність, ризик, небезпека, дефіцит часу, невизначеність, несподіванки тощо); 2) чинників, що сильно впливають на психіку (вигляд крові або трупа, тілесних ушкоджень тощо); 3) ситуацій протистояння (потрібні вміння вести психологічну боротьбу з особами, які протидіють попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів, уміння протистояти психологічному тиску, маніпулюванню з боку як законослухняних громадян, так і правопорушників, уміння не піддаватися на провокації тощо); 4) конфліктних ситуацій у службовій діяльності (потрібні вміння проаналізувати внутрішні причини конфлікту, розібратися в закономірностях їх виникнення, перебігу і способах вирішення, уміння володіти собою у психологічно напружених, конфліктних ситуаціях, що провокують) [5, с. 227].

У практичній діяльності успішне врегулювання екстремальних ситуацій багато в чому визначається рівнем розвитку рефлексії співробітника поліції. У реальній правоохоронній практиці співробітник часто стикається із проблемами, які не можуть бути вирішені на рівні професійних стереотипів і освоєних прийомів впливу. Рівень розвитку рефлексії визначає спосіб поведінки співробітника в таких ситуаціях. Він може поводитися деструктивно, нескінченно пробуваючи знайомі способи, незважаючи на їхню неефективність, або «піти» із ситуації, оголосивши її нерозв'язною. Інший спосіб поведінки полягає не у простому переборі варіантів дій, а в рефлексивній оцінці, аналізі, переосмисленні дій, спрямованих на виявлення конфліктного змісту даної ситуації та на вичленовування творчого завдання. Такий спосіб поведінки приводить до конструктивного вирішення проблем і до професійно-особистісного росту співробітника поліції.

Загалом психологічна готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях співробітника поліції містить такі елементи: 1) наявність спеціальних здібностей, інтересу до екстремальної діяльності;

2) уміння ухвалювати ризиковані рішення, активно діяти в екстремальних ситуаціях; 3) готовність до збільшення стресових навантажень; 4) готовність до зміни умов праці й особистого життя.

Специфіка професійної діяльності поліцейського передбачає постійне застосування когнітивних навичок та напруження пам'яті.

Як зазначає В.Є. Гурський, під час виконання завдань найважливішими робочими функціями співробітника поліції є інформаційний пошук (огляд), виявлення, ідентифікація, впізнання ознак об'єктів, перетворення отриманої інформації, формування програми дій, оперативне реагування. Співробітник поліції повинен зіставляти і запам'ятовувати особливості навколишнього простору, ідентифікувати ознаки злочину, утримувати в пам'яті, відтворювати і зіставляти прикмети осіб, що розшукуються, оцінювати особливості поведінки людей, що перебувають поруч або на місці злочину, збирати й узагальнювати різноманітні прикмети й ознаки правопорушення, висувати гіпотези і перевіряти їх, ухвалювати оперативні рішення, уживати заходів силового примусу тощо [6, с. 195]. Наприклад, на стадії зовнішнього вивчення об'єкта результати огляду зіставляються з образом, уявленням, що відображає його еталонну цілісність. На різних етапах роботи інформаційний пошук пов'язаний із завданнями виявлення, розрізнення, впізнання ознак проникнення, слідів, доказів, самого злочинця, перетворення отриманої інформації та її оцінки.

В.Л. Васильєв вказує на те, що знання психологічних закономірностей, застосування у процесі оперативно-розшукової діяльності належних психологічних методів полегшує працю оперативних співробітників, допомагає їм регулювати та будувати взаємини, глибше розуміти мотиви вчинків людей, пізнавати об'єктивну дійсність, правильно оцінити її й використати результати у практичній оперативно-розшуковій і слідчій діяльності. Зрозуміти будь-яке поведіння, зокрема злочинне, неможливо без справжнього знання психології особистості, психологічних механізмів і мотивів, соціально-психологічних явищ і процесів. У діяльності співробітників оперативних підрозділів правоохоронних органів головне – робота з людьми, у яку входить низка взаємозалежних аспектів: проблеми вивчення й оцінки людей, установлення і розвиток контактів із ними, спілкування, вплив на них тощо [7]. Справді, недостатньо правильно та повно сприйнята інформація може призвести до необ'єктивної оцінки обстановки, а неправильна оцінка обстановки, у свою чергу, зумовить ухвалення неправильних рішень, наслідком яких буде значне зниження ефективності діяльності співробітника поліції в екстремальній ситуації.

Особливість перебігу когнітивних процесів у свідомості співробітника поліції полягає в дефі-

циті часу та кількості сприйманої інформації, що утрудняє її якісне та цілковите осмислення, що дозволяє правильно оцінити ситуацію. Проблеми розумової діяльності співробітника пов'язані з емоційними проявами, зумовленими загрозою його життю, інших людей і відповідальністю, пов'язаною з вирішенням оперативно-службового завдання, і наслідками, які може спричинити неправильне рішення. Вольові процеси в такому разі зумовлюють подолання страху за своє життя, фізичних труднощів, взяття співробітником на себе відповідальності за наслідки своїх дій. Особливість перебігу вольових процесів у такому разі полягає в необхідності швидкого ухвалення рішення, ґрунтуючись на недостатній кількості інформації.

Варто зазначити, що багато випадків загибелі та поранень співробітників поліції під час виконання службових обов'язків спричинені неправильною оцінкою обстановки та неухваленням або несвоєчасним ухваленням рішення на виконання конкретних дій, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. У свою чергу, неадекватна оцінка обстановки, що виражається в завищенні небезпеки протиправного зазіхання, може призвести до неправомірного застосування співробітником поліції фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Необґрунтоване застосування фізичної сили співробітниками органів внутрішніх справ є наслідком недостатньої як професійної, так і психологічної придатності, а також наявності специфічних професійних стресових навантажень [8, с. 28].

Ще однією вимогою до психологічної придатності співробітника поліції є психологічна готовність до застосування зброї, зокрема вогнепальної, до правопорушника.

У Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України та Держнаглядохоронпраці, від 23 вересня 1994 р., визначається, що професійна діяльність, пов'язана з роботами, виконання яких передбачає носіння вогнепальної зброї, може провадитись тільки в разі перевірки претендента на сенсомоторні реакції, реакцію на об'єкт, який рухається, увагу, швидкість переключення уваги, емоційну стійкість та почуття тривоги, агресивність, втому [9]. Якщо резюмувати ці характеристики, то можна зазначити, що під час застосування співробітником поліції вогнепальної зброї в мінливих умовах оперативної обстановки визначальною є його здатність до ефективної та швидкої переробки вступної інформації, тобто його конвергентна інтелектуальна готовність.

Коли говоримо про конвергентні інтелектуальні риси як про структурні елементи психофізичної готовності до застосування вогнепальної зброї, варто пам'ятати, що якість мислення детерміну-

ється ступенем перекручування об'єктивної реальності у свідомості суб'єкта, тобто якість мислення деякою мірою зумовлюється здатністю суб'єкта діяльності до утримання у фокусі уваги якомога більшої кількості деталей навколишньої дійсності. Чим більше деталей навколишньої оперативної обстановки здатен охопити своєю увагою співробітник поліції, тим адекватніше буде ухвалене ним рішення про спосіб застосування вогнепальної зброї. Водночас можлива протидія з боку групи правопорушників, як і участь інших співробітників правопорядку в силовій затримці або випадкова поява сторонніх осіб, обґрунтовує необхідність виокремлення такої властивості уваги, як розподіл, що зумовлює здатність до одночасного виконання різних за характером дій і спостереження за декількома незалежними процесами. Як зазначає А.І. Орлов, динамічний розвиток оперативної обстановки потребує від поліцейського переключення уваги, що забезпечує перехід від одного виду діяльності до іншого, від одного об'єкта – на інший. Водночас результативність дій буде залежати від здатності до концентрації уваги як умови забезпечення точності, ясності та глибини відображення у свідомості виконуваних дій у несприятливих умовах [10, с. 162].

Перелічені властивості уваги в сукупності з конвергентними інтелектуальними здатностями все-таки не дозволяють говорити про повне розкриття змісту досліджуваного феномену, незважаючи на те, що є психологічним складником розглянутого виду готовності й найбільш важливими її компонентами.

Якщо розглядати застосування співробітником поліції вогнепальної зброї як певну послідовність рухових дій, то необхідно визначити також ті психофізіологічні якості, від яких найбільшою мірою залежить ефективність виконання даних дій. Так, на точність стрільби істотно впливає збільшення тремору рук, спровокованого втому, спричиною переслідуванням правопорушника або протидією з ним. Негативний вплив фізичної втоми проявляється ще й у тому, що психофізіологічні механізми основних видів втоми (розумова, емоційна, сенсорна та фізична) єдині та полягають у порушенні нормальної взаємодії процесів порушення й гальмування в корі великих півкуль, тобто настання одного виду втоми провокує настання інших і знижує ефективність перебігу нервово-психічних процесів. У свою чергу, ефективність перебігу психічних процесів мислення й уваги під час вирішення службово-бойового завдання багато в чому буде визначатися здатністю співробітника поліції до подолання такої втоми.

Також зауважимо, що одним із методів формування психологічної готовності до застосування зброї співробітниками поліції є розвиток здатності до психічного самовладання та регуляції емоційних станів [11, с. 31]. Цей метод допома-

гає вирішувати такі завдання: знижувати рівень особистісної тривожності співробітників у зв'язку із застосуванням зброї; формувати структуру особистісних компонентів психологічної готовності, що відповідає емоційно-вольової стійкості особистості співробітника поліції; управляти емоційною сферою співробітників, оптимізувати сприятливий психічний стан, пов'язаний із застосуванням зброї; коректувати або формувати особистісні якості співробітників, пов'язані з адекватним поведінням у різних стресових ситуаціях.

Висновки. Виконання співробітником поліції функціональних обов'язків передбачає відповідність таким вимогам до його психологічної придатності, як: здатність вирішувати професійні завдання в екстремальних ситуаціях; готовність до ситуації збройного протидіювання зі злочинцями; здатність до інтенсивної міжособистісної комунікації з потерпілими та кримінальними елементами; висока психофізіологічна витривалість, пов'язана з відсутністю фіксованого робочого часу; здатність витримувати тривалу емоційну напругу, почуття страху, невизначеності, непевності, неможливості поділитися своїми сумнівами із близькими; здатність до тривалої напруги сенсорних систем в умовах монотонії; необхідність постійної інтенсивної інтелектуальної активності; здатність до ролівого перевтілення, уміння видавати себе за інших людей, безпомилково грати ролі різних соціальних і професійних типів; мовна спритність, уміння швидко та чітко пояснити критичну ситуацію іншому. Означені вимоги до психологічної готовності становлять структуру особистості співробітників поліції, дослідження якої буде предметом наступних публікацій.

Література:

1. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25 грудня 2015 р. № 1631. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16> (дата звернення: 06.06.2019).
2. Логачов М.Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2001. 16 с.
3. Лефтеров В.О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ : монографія. Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. 324 с.
4. Томилова А.Е. Психологическая подготовка и боевая готовность сотрудников ОВД к действиям в экстремальных ситуациях. *Психопедагогика в правоохранительных органах*, 1998. № 1 (7). С. 54–57.
5. Швець Д.В. Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльно-

- сті в екстремальних ситуаціях. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора С.П. Бочарової, м. Харків, 30 березня 2017 р. Харків : ХНУВС, 2017. С. 226–229.
6. Гурський В.Є. Вимоги до професійно-психологічних якостей працівників спеціальних підрозділів МВС України, необхідних для успішного виконання завдань. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 2 (33). С. 193–198.
 7. Васильев В.Л. Психологические основы организации труда следователя. Санкт-Петербург : Нигер, 2002. 640 с.
 8. Воробьева Л.А. Психологические факторы незаконного применения физической силы сотрудниками ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 2 (57). С. 27–29.
 9. Перелік робіт, де є потреба у професійному доборі: Наказ Міністерства охорони здоров'я України та Держнаглядохоронпраці від 23 вересня 1994 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0018-95> (дата звернення: 06.06.2019).
 10. Орлов А.И. Сущность, содержание и структура психофизической готовности сотрудников органов внутренних дел к применению огнестрельного оружия. *Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева*. 2015. № 3 (87). С. 159–165.
 11. Шевченко В.М. Методика формирования психологической готовности сотрудника к применению огнестрельного оружия. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2005. № 2 (24). С. 30–32.

Yareshchenko O. V. Requirements for the psychological suitability of employees of the National Police of Ukraine

The author considers the requirements for the psychological suitability of the staff of the National Police of Ukraine. It has been determined that the psychological fitness to work in extreme situations of a police officer has the following elements: the presence of special abilities, interest in extreme activities; ability to make risky decisions, to actively act in extreme situations; readiness to increase stress loads; readiness to change the conditions of work and personal life. The author points out that the performance of a police officer requires a developed cognitive and communication skills. It's noted that the negative influence of physical fatigue also manifests itself in the fact that the psycho-physiological mechanisms of the main types of fatigue (mental, emotional, sensory and physical) are one and are in violation of the normal interaction of the processes of violation and inhibition in the cerebral cortex, that is, the onset of one type of fatigue provokes the onset of others and reduces the effectiveness of the flow of neuropsychic processes. In turn, the effectiveness of the flow of mental processes of thinking and attention during the decision of the military-combat mission will largely be determined by the ability of the police officer to overcome the onset of fatigue. It's indicated that the performance of a police officer requires him to comply with the following requirements for his psychological fitness: the ability to solve professional problems in extreme situations; readiness for a situation of armed confrontation with criminals; the ability to intensive interpersonal communication with victims and criminal elements; high physiological endurance associated with the lack of fixed working time; ability to withstand prolonged emotional stress, feelings of fear, uncertainty, inability to share their doubts with loved ones; the ability to prolong the voltage of sensory systems in monotony conditions; the need for constant intense intellectual activity; the ability to role reincarnation, the ability to manifest themselves as other people, to faithfully play the role of different social and professional types; language agility, ability to quickly and clearly explain the critical situation to another.

Key words: *psychological fitness, extreme situations, cognitive processes, interpersonal communication, stress, fatigue.*